

РАЗВОЈ ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИХ КОНЦЕПАТА РЕКЦИЈЕ И ВАЛЕНТНОСТИ У СРПСКОЈ ЛИНГВИСТИЦИ¹

САЖЕТАК

У овом раду приказан је преглед развоја теоријско-методолошких концепата рекције и валентности у српској лингвистичкој литератури. У обзир су узети радови, граматике и студије писане на српском језику, који за предмет имају српски језички материјал, а које су писали домаћи аутори. Приказана литература обухвата период од половине прошлог века па до данас. Примећено је да се у тумачењу појава везаних за глаголску рекцију, валенцију и проблем допуњавања издвајају два различита приступа у којима се појмови валенције и рекције различито дефинишу. За оба становишта је карактеристично истицање проблема у разликовању допуна и одредаба (односно додатака). Циљ рада је био да се прегледом ове литературе покаже како су се схватања о рекцији и валентности као феноменима развијала у нашој науци о језику и које су то релевантне теме и аутори који су се њима бавили.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: рекција, валентност, србистика, допуна, одредба, додаток, објекат.

1. Увод

Предмет овог рада јесте преглед развоја теоријско-методолошких концепата рекције, а са њиме у вези и валентности у србистици. У обзир су узети радови, граматике и студије писане на српском језику, који за предмет имају српски језички материјал, а које су писали домаћи аутори. Приказана литература обухвата период од половине прошлог века па до данас и дата је хронолошким редоследом, а од радова који припадају периоду српскохрватског језичког заједништва обрађени су они које су писали аутори са српског језичког подручја. Циљ је био да се прегледом ове литературе покаже како су се схватања о рекцији и валентности као феноменима развијала у нашој науци о језику и које су то релевантне теме и аутори који су се њима бавили.

У првом делу рада приказано је како су ови појмови представљени у грама-тикама српског језика. У другом одељку налазе се радови који за предмет имају објашњење рекције (или валенције) одређених семантичких група глагола, или

---

¹ Овај рад настао је у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (број пројекта 178004).

пак појединачних глаголских лексема, посебне врсте њихових допуна и сл. Важно је истаћи да се рекција првенствено везује за глаголе и као таква је и најдетаљније обрађена у литератури и представљена у овом раду. Рекција се, ипак, може везати и за друге врсте речи, али је ова тематика у нашој литератури слабо разрађена, те радови који се њоме баве због своје малобројности нису сврстани у посебне групе, већ су приказани на оном месту које им хронолошки припада.

Веома је важно напоменути да циљ овог рада није представљање комплетне литературе о рекцији и валентности у српском језику, због велике расутости података о појмовима којима се овде бавимо и њихове блиске повезаности са низом важних и сложених лингвистичких проблема (попут глаголског рода односно категорије транзитивности, као и падежног ситема). Ауторка се у избору референци руководила личном проценом, али и проценом аутора који су се бавили овим појавама, будући да се значајан увид у литературу о теми могао стећи проучавањем референци које су ови истраживачи користили.

2. О појму рекције и валентности

У овом одељку дат је преглед граматичке и синтаксичке литературе чији се аутори рекцијом и валентношћу баве уопштено и теоријски, разматрајући, пре свега, врсте синтаксичких веза међу члановима синтагми.

2.1. Преглед ћемо започети разматрањима Александра Белића. У првом делу своје књиге *О језичкој природи и језичком развоју* (1998²) Александар Белић не дефинише саму рекцију нити се њоме експлицитно бави, али је појам синтагме који он обрађује и смисао који му приписује нераскидиво везан и за појам рекције и може помоћи у разумевању њене суштине. Овај аутор синтагму сматра везом речи које по значењу или функцији чине јединствен појам (Белић 1998: 128). Синтагме се деле на одредбене и допунске, при чему су одредбене оне у којима се нека особина која је латентна у језичком потенцијалу речи открива зависном речју синтагме (нпр. *сиво небо, јасно угледају*). Допунске су оне синтагме код којих се у зависној речи открива саставни део појма који је изван њега, али са којим дотични појам чини органску целину (нпр. *сећи тестером, сећи дрва*) (Белић 1998: 129). Аутор истиче и како се допунске синтагме у многим случајевима могу употребити као одредбене (*Он је силом ушао у врт* 'употребивши силу' : *Он силом хоће да је паметан* 'по сваку цену') (Белић 1998: 130), те се одатле види важност контекста у тумачењу језичких појава.

У раду *О значају синтагма за развој језичких појава* (1953) Белић незнатно мења терминологију, те дели синтагме на описне (претходно је користио

² Књига је први пут објављена 1941. године, те је због тога смештена на сам почетак излагања, иако је при изради рада коришћено новије издање.

термин одредбене, и под њима подразумева оне описног, прилошког и придевског типа) и допунске (синтагме са различитим зависним падежима, без предлога или са њима), при чему наводи да су све оне у одређеном смислу детерминативне. За прве као типичне примере наводи случајеве попут *зелена ливада* и *он лепо пише*, док за допунски однос наводи примере спајања глагола и зависног падежа, попут *купио је краву* (Белић 1953: 11). Аутор сматра да су конгруенција и рекција само две формалне могућности исказивања органске везе између речи у синтагми, и да је суштина ових појава исказивање неке од ставки које се већ налазе у значењском потенцијалу управне речи, те да су оне последица унутарсинтагматских односа која се може, али и не мора реализовати у некој конкретној ситуацији (нпр. објекат прелазног глагола чини са њим органску целину, био он у некој ситуацији исказан или не). Белић истиче како је однос између субјекта и предиката потпуно другачији од односа између главних и допунских елемената у синтагми, јер синтагма представља увек јединство (значења и/или функције) и статичан однос између елемената, будући да је он дат као готов (*ова велика кућа*), док реченица представља увек двојство у значењу и односу својих главних делова, субјекта и предиката, и тај однос се износи као нов, творачки и динамички (*Ова кућа је велика*) (Белић 1953: 2).

2.2. Слично Белићу допуне је објашњавао и М. Стевановић. Он их према врсти управне речи у синтагми дели на глаголске и именске. Као типичне допуне глагола наводи објекте, који се могу поделити на праве и неправе, при чему у оба случаја важи да је објекат „члан реченице којим се означава појам ван субјекта без кога се не може вршити процес означен глаголом којему је дати објекат допуна” (Стевановић 1969: 72). Прави објекат првенствено се јавља у акузативу без предлога и подразумева потпуно обухватање објекта радњом, при чему у зависности од контекста и семантичке непотпуности глагола објекат некада мора бити изречен, а некада је само имплициран (*девојка бере цвеће : сељаци су орали*). Поред акузатива, прави објекат може бити у тзв. словенском генитиву, уз одричне глаголе (*мајке нема*), или пак у партитивном генитиву уз прелазне глаголе (*тио је воде*), при чему се овакви примери од оних са акузативом суштински не разликују (Стевановић 1969: 75–76). Неправи објекат се може јавити у свим осталим косим падежима (*командовао је пратећим одредом, обратио се друговима* и сл.) (Стевановић 1969: 76). Стевановић наглашава да допуне уз глаголе не морају увек бити објекти, и истиче проблем разликовања глаголских допуна и одредаба. Падежне конструкције без предлога уз глагол аутор сматра допунским све док имају падежно значење, док их одредбама сматра када имају функцију прилога или придева (Стевановић 1969: 80–81), чиме у суштини следи Белићеве поставке.

Стевановић даје и бројне примере за прилошке (*снажније од тебе*) и придевске допуне (*блед у лицу*), а нешто детаљније се задржава на допунама именица (Стевановић 1969: 81). Као неке од најчешћих наводе се допуне у

објекатском генитиву уз глаголске именице (*берба грозђа*), а насупрот њима субјекатски генитиви (*звиждање ветра*) који имају пре одредбену, атрибутску, него допунску функцију (Стевановић 1969: 82). Стевановић раздваја субјекат од осталих допуна, дајући му централну улогу у реченици и сматрајући га, дакле, независним реченичним конституентом (Стевановић 1969: 32).

2.3. М. Миновић, у својој *Синтакси српскохрватског-хрватског српског књижевног језика за више школе* не помиње експлицитно термин рекција. Међутим, у поглављу о објекту он раздваја ближи објекат, који је обухваћен глаголском радњом и налази се у акузативу без предлога и даљи, који није у блиској вези са глаголском радњом и формално се налази у неком другом зависном падежу, при чему наглашава да се формалнограматички и семантички критеријуми не поклапају у свим случајевима, те се може десити да је неки објекат семантички ближи, а има форму различиту од беспредлошког акузатива (као у случају словенског генитива). Истиче се и да се објекатско значење често меша са прилошкоодребеним, као у случају инструментала средства (нпр. *ићи аутобусом*) (Миновић 1989: 42). Миновић дискутује о двострукој зависности у глаголско-објекатској синтагми, наводећи два различита става о овој појави. С једне стране, може се сматрати да сам глагол семантички условљава одређени објекат јер тражи смисаоно допуњавање; са друге стране, може се сматрати да објекат својом падежном формом веже за себе одређену групу глагола која се са тим падежним обликом може комбиновати (Миновић 1989: 43). Миновић закључује да би најтачније било рећи да је у овој вези однос заправо комплементаран (Миновић 1989: 43–44). Овај аутор наводи и како у језику постоје синтагматске везе у којима се објекатска допуна налази уз именице (претежно глаголске), придеве, или пак прилоге, када их назива објекатским атрибутима, односно придевским или прилошким допунама (нпр. *печење хлеба, сит свега, боље од других*).

2.4. Нешто другачији приступ појмовима рекције и валентности примениле су П. Мразовић и З. Вукадиновић у својој *Граматици српскохрватског језика за странце*, следећи учења депенденцијалне граматике, односно граматике зависности. У овом теоријском приступу централна улога у реченици приписује се глаголу. Овде се рекција дефинише као општа способност неког елемента да за себе веже неки други елеменат, па тако нпр. глагол може за себе везати све врсте речи, групе речи или целе реченице, док прилог не може да управља глаголом, али може да управља неким другим врстама речи (нпр. *лево од врата*) (Мразовић, Вукадиновић 1990: 34). Уводи се и појам валентности, која се овде дефинише уже од рекције, односно сматра се посебним типом рекције која важи само за једну подгрупу једне одређене врсте речи (Мразовић, Вукадиновић 1990: 34). Наводи се да је валентност заправо супкласно специфична рекција, те да се њоме одликују и све остале пунозначне речи, односно именице (*чежња за нечим*), придеви (*спреман да помогне*), заменице (*они са села*) и прилози (*лево*

од врата). Реченицу ове ауторке дефинишу као глаголску фразу у ширем смислу, а глагол се јавља као управни члан који регулише статус свих осталих реченичних делова. Делови који су условљени валентношћу називају се допуне, док се аспецифично зависни елементи, који се у реченици могу појавити без обзира на валентност глагола, називају додацима (Мразовић, Вукадиновић 1990: 34). Допуне могу бити облигаторне (обавезне), и факултативне, док су додаци увек испуствиви делови реченице, чије изостављање нема утицаја на њену граматичност. У овој граматичности издвојено је девет врста допуна, међу које је уврштена и допуна у номинативу, односно субјекат, који се овде, дакле, не сматра конститутивним елементом реченице. Овај приступ знатно се разликује од традиционалног тумачења реченичних чланова у нашој лингвистици, по коме се однос између субјекта и предиката (глагола) посматра као суштински другачији од односа глагола према његовим допунама, што се види из претходно представљених разматрања.

2.5. У *Граматици српскога језика* Ж. Станојчића и Љ. Поповића рекција је дефинисана као: „Појава да нека реч тражи као допуну именицу у одређеном зависном падежу или предлошко-падежној конструкцији” (Станојчић, Поповић 2005³: 230). Аутори не издвајају једну одређену врсту речи уз коју се рекцијске допуне могу јавити, али се ови појмови и овде користе првенствено у вези са глаголима. Рекцијским допунама глагола сматрају се само оне објекатског типа. Облици допуне су условљени глаголом као управном речју, те се у зависности од падежа који уз себе захтевају они могу поделити на транзитивне, чији објекат стоји у акузативу без предлога или генитиву (партитивном или одричном), и интранзитивне, чији се објекат може наћи у свим зависним падежима изузев беспредлошког акузатива (Станојчић, Поповић 2005: 230–232). Истакнуто је и постојање тзв. дворекцијских глагола, који најчешће захтевају и прави и неправи објекат као допуну (Станојчић, Поповић 2005: 233). Као остале врсте глаголских допуна издвајају се адвербијали (у виду предлошко-падежних конструкција) и предикативи, а субјекат се сматра независним конституентом. Проблем разликовања одредаба (прилошких) и допуна показан је на примеру глагола кретања, уз које се могу јавити нпр. одредбе за правац, које су условљене значењем глагола (*Јасна иде кући*) и блиске су допунама, те се називају *посебним одредбама*. У поглављу о типовима атрибута у именичким синтагмама наводи се и да именице могу имати рекцију (нпр. *страх од нечега*), када од именице зависи у ком ће падежу бити рекцијски атрибут који је допуњује (Станојчић, Поповић 1989, 2005: 262). У истој граматичности валенца глагола одређује се као способност речи да уз себе веже друге реченичне конституен-

³ Прво издање објављено је 1989. године, а прерађено и допуњено друго издање изашло је 1992. Од тада се, по наводима аутора, садржај није значајно мењао, па је ова граматика смештена на место које хронолошки одговара другом издању.

те (Станојчић, Поповић 2005: 217), у шта се укључује и субјекат. Овакво схватање односа појма рекције и валенције карактеристично је за нашу лите- ратурну уопште.

2.6. Рекција је објашњена и у *Српској синтакси* Р. Симића и Ј. Јовановић. Овде се дати феномен дефинише као веза у којој „регенс фокусираном аспектуалношћу интегрише у себе и значење ректума” (Симић, Јовановић 2002: 181), при чему је регенс управна реч, а ректум зависни члан ове везе. Аутори закључују да се по синтаксичком критеријуму могу издвојити прави прелазни глаголи, непосредне рекције, код којих регенс укључује садржај ректума и одређује који ће облик добити, а насупротив њима и неправи прелазни глаголи, посредоване рекције, код којих садржај ректума није укључен у значење реген- са, већ је са њим скопчан посредством неког трећег појма, који је по правилу стварни ректум управне речи, био исказан или не (*поклонити цвет девојци*) (Симић, Јовановић 2002: 186–187). У првом случају допуна је прави објекат у акузативу, којим се означава потпуно обухватање објекта радњом, или објекат у генитиву, који обележава делимично обухватање. У случају неправог објекта у обзир долазе све падежне форме.

Говорећи о именичкој рекцији, аутори се првенствено осврћу на именице глаголског порекла наводећи како се издвајају две линије у овом односу: на једној страни су случајеви у којима се именичка рекција слаже са рекцијом сродног глагола (*заповедити Првој армији : заповест Првој армији*), а са друге стране ту су примери у којима се ове две рекцијске сфере разилазе (*сећају се међусобних судара : сећања на међусобне сударе*), што је често последица ви- шеструког значења глагола (Симић, Јовановић 2002: 194–196). Истиче се и чињеница да глаголске конструкције са правим објектом у беспредлошком акузативу одговарају синтагмама у којима се именица допуњује објекатским генитивом (*везивати приповедни угао : везивање приповедног угла*), док конструкцијама са глаголом и субјектом у номинативу одговарају именичке конструкције са субјекатским генитивом (*шкрипе кола : шкрипа кола*), иако се субјекат у класичној граматички не укључује у рекцијски потенцијал глагола (Симић, Јовановић 2002: 195). Дате су краће напомене и о придевској и заменичкој рекцији, при чему се уочавају односи слични онима између глагола и именица (Симић, Јовановић 2002: 199).

2.7. Ова питања разматрана су и у *Синтакси савременог српског језика* (2005), у одељку о рекцији и валенцији, чији је аутор В. Ружић, која се овим феноменима иначе бавила на више места у својим истраживањима. По одређењу ове ауторке, „Рекција је посебан, граматикализован облик зависног односа који се првенствено сагледава на синтагматском нивоу, између две пунозначне (аутосемантичне) речи” (Ружић 2005: 536). Главни члан рекцијске везе може бити глагол, именица или придев, али и прилог или збирни број. Рекцијски синтагматски односи обухватају спојеве речи који настају допуњавањем и

детерминацијом прилошког типа. У случају детерминације прилошког типа, не сматра се рекцијском везом глагол у споју са прилогом, било да он има улогу обавезног, или необавезног детерминатора глаголског садржаја (Ружић 2005: 537). Рекцијском се, дакле, сматра свака синтагма „у којој глагол захтева, условљава одређени облик именских речи или израза са предлогом или без њега” (Ружић 2005: 537), при чему именске речи и изрази у допунској синтагми могу имати различита значења, па и прилошко. Глаголске допуне могу се поделити на објекатске и остале рекцијске допуне, при чему допуна у неким случајевима може имати облик и функцију граматичког субјекта (Ружић 2005: 487), али се и овде субјекат издваја као независни реченични члан који равноправно с предикатом конституише просту реченицу. Напоменуто је да се глаголи могу поделити на *глаголе просте рекције* (који се удружују са само једном допуном) и *глаголе комплексне рекције* (који се удружују са најмање две рекцијске допуне).

У погледу именичке рекције, наглашено је да је код глаголских именица она веома често иста као код глагола еквивалентног значења, осим у случају транзитивних глагола који су допуњени беспредлошким акузативом, док се неке од именица, као и глаголи, могу истовремено јавити у споју са више именских речи (нпр. *обавештавање кога о чему*) (Ружић 2005: 545). Придеви који имају рекцију махом су девербативне природе, те се она, такође, често подудара са рекцијом истозначних глагола, изузев уз придеве настале од правих прелазних глагола. Уз њих се неће јавити беспредлошки акузатив, него облик друге допуне прелазног глагола (*упутити кога у ита – бити упућен у ита*) (Ружић 2005: 546).

Валентност је у овој граматици тумачена као појам који се првенствено односи на глаголе и разматрана је у светлу моделовања просте реченице. Валентност глагола дефинисана је као способност ове класе речи да „окупљају, групишу, везују за себе друге речи у реченици, пре свега именске речи и изразе” (Ружић 2005: 517). Предикатски глаголски израз отвара места именским изразима којима се означавају учесници у датој ситуацији, при чему не морају сва места задата семантичким потенцијалом глагола бити попуњена. Због тога се може рећи да валентност може бити *обавезна* и *факултативна* (Ружић 2005: 517). Овде је валенца, као и код већине наших аутора, схваћена шире од рекције, па она поред рекцијских допуна које укључују позиције десно од глагола обухвата и субјекат као леву валенцу глагола.

3. О појединим питањима везаним за рекцију (и валентност)

У овом одељку представљени су различити радови који се баве одређеним темама у вези са рекцијом. Многи од њих описују рекцију појединих глагола или семантичких група глагола, неки то чине и са нормативног становишта, а

неки се баве специфичнијим проблемима попут питања двојачке глаголске рекције, класификације објеката или глаголских допуна.

3.1. У раду *Рекција глагола и облици њихове допуне* (1962) М. Стевановић показује међусобну зависност глаголског значења и облика допуне која се уз дати глагол јавља, при чему истиче како се синтаксички израз одређених семантичких категорија кроз дијахронију може мењати. Представљени су бројни примери глагола који су у свом основном значењу непрелазни, док се у некој од секундарних семантичких реализација употребљавају са допуном у акузативу без предлога (нпр. *огрејати: Сунце је огрејало*, тј. ‘појавило се, пустило своје зраке’ и *Грани сунце да огријем руке*, где је глагол прелазан и значи ‘загрејати’) (Стевановић 1962: 1–2). Описани су и бројни случајеви глагола који могу имати значење намене када се уз њих употребљава допуна у дативу, а када означавају циљ, односно обухватање неког објекта радњом, допуњени су акузативом (нпр. *уз волети је очекиван објекат у акузативу*, али он може означити намену, као у примеру *Волим њему него теби сине*) (Стевановић 1962: 6), што се с аспекта говорника савременог српског језика може сматрати обележеном употребом. Стевановић наводи како су оба значења садржана у глаголима ове врсте, при чему се једно може додатно развити на штету другог у језичком осећају појединца или дијалекатске области, али се не може рећи да је начелна употреба једног или другог уз дате глаголе погрешна, односно неправилна (Стевановић 1962: 7). У случајевима дворекцијских глагола који поред објекта у акузативу захтевају још једну допуну у форми предикатива, некада се уз многе глаголе употребљавао још један беспредлошки акузатив (*Учинићу ћецу јањичаре*), док би се у савременом језику у овим позицијама пре очекивао предлошки акузатив или неки други падеж (*Учинићу ћецу јањичарима*). Мишљење аутора је да је смисао који стоји иза различитих синтаксичких реализација исти, те да „допуна уз њих за данашње језичко осећање није прави, већ даљи објекат. Ми претпостављамо да је то само била и раније, иако се употребљавала и у облику даљег објекта” (Стевановић 1962: 11).

3.2. М. Павловић у свом раду *Рекције и функције* (1962) рекцијским допунама глагола назива оне које нису у акузативу без предлога, супротстављајући их тиме правом објекту. Рад се бави питањима поремећаја у рекцији глагола која се односе првенствено на тенденцију ширења акузативних конструкција, односно конструкција са објектом у акузативу без предлога уз одређене глаголе уз које то није допустиво са нормативног аспекта. У самом раду у разматрање су узети првенствено глаголи типа *трести*, *климати*, који у одређеним контекстима могу бити допуњени објектом, нпр. *трести тепих*, када је објекат егзогено дат, или пак инструменталом, нпр. *трести главом*, када је објекат интегрални део самог субјекта. Будући да у конструкцијама *трести/климати главом* глаголи имају донекле медијално значење, осенчено суседном инструменталско-извођачком нијансом која има додира и са функцијом објекта

у нијанси свршене радње (*треснути главу о зид*), може им бити наметнута акузативна објекатска конструкција по угледу на сродне глаголе као што су *макнути/маћи/мицати*. Ови глаголи могу имати рекцију ендogene вредности, нарочито у фигуративном значењу (*ни [својим] прстом не маћи*) и егзогено формирану објекат у конкретном значењу (*макни прст*), као и донекле медијалну варијанту без допуне (*макни – склони се*). Непрецизности доприноси то што се прст може схватити и као део субјекта и као његов еманциповани део. Аутор сматра да су овакве микролингвистичке појаве део једне шире тенденције синкретизма, као и да оваква померања нормативно не могу бити допуштена (Павловић 1962: 93).

3.3. У раду *Један случај утицаја синтаксичко-семантичких фактора на избор форме објекта* (1973) Ј. Кашић се бави генитивским објектом уз негиране глаголске лексеме, у првом реду уз глагол *имати*. Као фактори који утичу на избор форме објекта издвојени су: значење глагола *имати* у датом случају (будући да може имати више значења), затим присуство/одсуство негације, значење именице која се употребљава у функцији објекта, присуство детерминатора и граматички број именице употребљене у функцији објекта (Кашић 1973: 134). Резултати су показали да је велика учесталост допуне у генитиву уз глагол *немати* последица већег броја фактора, и да избор форме објекта у првом реду зависи од значења које има овај глагол када је употребљен без негације, као и од семантике лексеме која се употребљава у функцији објекта (Кашић 1973: 37). Аутор наводи да експанзија акузатива као форме којом се исказује објекатски однос уз глагол *немати* није тако велика (као код других негираних глагола), будући да су на избор генитива као форме објекта овде утицали и други фактори (првенствено семантика глагола *имати*), а не само негација (Кашић 1973: 138)

3.4. Д. Гортан Премк је у више наврата писала о рекцији појединих глагола (нпр. *О употреби двају глагола: 1. користити [се]; 2. захвалити [се]* [1975]), а у свом раду *О неким питањима двојакe глаголске рекције* (1977) овај појам дефинише као „компоненту опште глаголске вредности која условљава могуће директне, непосредне семантичко-синтаксичке односе зависних именских речи према глаголу као главној, управној речи у синтагми” (Гортан Премк 1977: 237). Валентност сматра ширим појмом који подразумева способност глагола да управља већим бројем речи које се за њега везују, док је рекција специфична врста валентности објекатског типа (Гортан Премк 1977: 237). Под двојакoм глаголском рекцијом ова ауторка подразумева својство глагола које му омогућава да се у оваквом типу односа јавља са истим или сличним значењем, односно функцијом у конструкцијама са два различита падежна облика (нпр. *лагати некоме* и *лагати некога*), и ову појаву сматра последицом двоструке семантике глагола или промена у синтаксичко-семантичком систему зависности и начину његовог обележавања. У раду се разматрају случајеви двојакe

рекције глагола који су у честој употреби у савременом језику и том приликом уочене су три категорије: генитивско-акузативна, са глаголима који имају извесну нијансу партитивног значења (*имати среће : имати срећу*) и са глаголима у одричном облику; дативско-акузативна категорија у којој глаголи означавају ангажовање усмерено на неки појам без модификације тог појма (*саветовати некоме : саветовати некога*); и акузативно-инструментална категорија са глаголима који означавају мењање положаја (нпр. *витлати секиру : витлати секиром*). За прву групу констатовано је да се генитивна рекција јавља у случајевима када преовлађује значење неодређености и партитивности, а акузативна у случајевима када је објекат семантички и синтаксички одређен. У другој групи одабир датива, односно акузатива код неких глагола има основу у семантичкој нијанси која се жели истаћи, док је код неких ова разлика занемарљива. У трећој групи акузативна рекција се користи како би се истакла усмереност радње на објекат, док се инструментал употребљава када је у првом плану радња или начин на који се она врши. Са нормативне тачке гледишта, закључено је да су све рекције у суштини правилне, ако се користе у складу са наведеним семантичким параметрима.

3.5. Објекатским допунама глагола комплексне, али и просте глаголске рекције бавила се и М. Ивић (поред рада који следи, још нпр. и у Ивић 1972). У раду *Исказивање директног објекта у (стандардном) српскохрватском* (1983) указује се на различите специфичности разноврсних група глагола или пак појединих глаголских лексема које утичу на избор форме директног објекта. У разматрање су најпре узети прелазни глаголи просте рекције који се у зависности од свог лексичког значења комбинују са заменичким обликом у беспредлошком акузативу некога или нешто, или се пак могу повезати са обе форме. Ауторка напомиње да облик некога увек има прономиналну улогу, односно да уместо њега уз глагол може стојати било која именица или заменица, док облик нешто поред прономиналне функције може бити и просентенцијализатор (може замењивати реченицу) (Ивић 1983: 124). Неки сентенцијално прелазни глаголи имају могућност да се вежу са именским допунама које кондензују значење допунске реченице (саветовао је замрзавање кредита = да се кредити замрзну), а неки се, иако им значење имплицира динамичку појаву као објекат, ипак не могу допунити реченицом (спречио је пожар) (Ивић 1983: 131). Неки од глагола увек задржавају исто значење (нпр. описивати вечерње небо/како је олуја превртала црепове – глагол у оба случаја значи 'речима дочаравати слику'), док га други мењају у зависности од објекатске допуне са којом се удружују (имам пса = власник сам пса : имам час у три = предстоји ми час у три) (Ивић 1983: 131).

О комплексној транзитивности ауторка наводи да се може испољити као факултативна и обавезна. Факултативна је својствена „глаголима којима је реченица објекатска допуна уз коју можемо, али не морамо ставити номиналну

објекатску форму чија се улога своди на изношење својеврсног коментара о садржини дате допунске реченице” (Ивић 1983: 132), као у примеру *саопштио им је ЧИЊЕНИЦУ да се с њом два пута састао*. Обавезна комплексна транзитивност подразумева најчешће једну допуну исказану акузативом директног објекта, а другу у дативу намене, као у примеру *дати некоме нешто* (Ивић 1983: 132). Издвојени су и неки глаголи чулног опажања чија се објекатска допуна може остварити у три граматичка решења: (1) као номинална реч (*видим Олгу*), (2) као зависна реченица (*видим како се Олга приближава*) и (3) као номинална реч са ситуационим детерминатором (*видим Олгу како се приближава*) (Ивић 135–136). Избор форме објекта овде ће зависити од варијанте лексичког значења глагола која се у датом случају реализује (*слушам Олгу како пева* ‘примам чулом слуха слушне утиске о Олгином певању’ : *слушам Олгу* ‘испољавам послушност према Олги’) (Ивић 1983: 137).

3.6. Већи део свог истраживачког рада В. Ружић посветила је рекцији и односима у глаголској синтагми у којима се она испољава. У многима од њих бави се допунама појединих глагола и глаголских група (нпр. Ружић 2009, 2013), затим нормативним аспектима ове појаве (Ружић 2012), а веома важно место у истраживањима овог типа заузима њен лексикографски приказ допуна у *Речнику глагола са граматичким и лексичким допунама* (1989). Начелне погледе ове ауторке представили смо описивањем њеног приступа овом појму у *Синтакси савременога српског језика* (2005), а овде ћемо приказати неке од радова који се тичу специфичних проблема класификације глаголских допуна и врста објекта.

У уводу рада *Прилог класификацији допунских конструкција у српскохрватском језику* (1992), В. Ружић истиче да се у сербокроатистичкој литератури издвајају два основна погледа на појаве рекције и валентности. Први је онај који заступају П. Мразовић и З. Вукадиновић у својој *Граматици за странце*, и који смо у овом раду већ представили. Ауторка напомиње да је међу нашим лингвистима много шире распрострањено тумачење појма валентности „као опште могућности комбиновања (спајања) одређених облика речи или њихових семантичких ознака у реченици, односно конструкцији (или фрази)” (Петровић 1992: 118). Према овом тумачењу рекција представља валентност у ужем смислу. Појмом допуне (или комплемента) ауторка обухвата зависне конституенте допунске падежне конструкције са глаголом (именицом, придевом) као управним делом, при чему управни конституент тражи одређени рекцијски облик именске речи, а та два дела истовремено су и семантички повезана тако што други члан употпуњује лексички садржај првог (Петровић 1992: 120). Могу се издвојити две врсте допуна: лексичкосемантичке (њима се именује нека ситуација, док управна глаголска реч сигнализира фазу, трансформацију или модификацију у реализацији те ситуације) и граматичкосемантичке, од којих се само друга група сматра подручјем синтаксе и у даљем тексту рада даје се

њена типологија. Овим допунама конкретизује се значење глаголских лексема, оне означавају предмет који је ван ситуације и независан од њеног носиоца, оно што је неопходно за ситуацију обележену глаголском јединицом или је на неки начин детерминише (Петровић 1992: 124). Од додатака се разликују по томе што је улога додатака везана искључиво за информативно-семантички план реченице, односно њихова појава није условљена значењем глагола (Петровић 1992: 131). Применом функционалноструктурног и семантичког критеријума, ова врста допуна подељена је у четири групе. Прву чине допуне са значењем објекта (допунски објекат), које обележавају предмет обухваћен радњом; јављају се углавном уз прелазне глаголе и могу се наћи у било ком падежу, у зависности од семантике глагола уз који стоје, а граматички облик допуне једног истог глагола може варирати у зависности од значења које се у датом контексту реализује (*веровати некоме/у некога*) (Петровић 1992: 127). Другу групу чине допунски адвербијали који имају прилошко значење и у таквој улози јављају се различите падежне форме са предлозима или обавезним квантификаторима (нпр. *боравити на селу*). Трећа врста допуна названа је допунским агентивом и јавља се уз глаголе који подразумевају учешће два лица у радњи (нпр. *дружити се са неким, растати се са мајком/од мајке, добити поклон од оца*) (Петровић 1992: 131). Четврту врсту представља допунски предикатив, уз семантички непотпуне глаголе, којим се реферише о неком својству, статусу, стању, класи неког појма (*постати неко/неким, прогласити некога за генијалца/генијалцем*) (Петровић 1992: 131).

У раду *О предлошком објекту у српском језику* (2000) В. Ружић се фокусира на допуне објекатског типа. Објекат дефинише као једну врсту „рекцијске и семантичке допуне, одређене тако по функционално-семантичкој вези са глаголом јер се њоме реферише о предметном (конкретном или апстрактном) садржају на који прелази глаголом означена активност посредством које се повезују два партиципанта (тј. учесника дате ситуације), субјекатски и објекатски” (Петровић 2000: 439). Објекти се класификују према три критеријума: 1. општем семантичком, по коме објекти могу бити типични и нетипични; 2. формално-структурном и морфолошком, по коме се деле на предлошке и беспредлошке; 3. типу везе са управном речју на синтагматској оси, по коме се издвају директни насупротив индиректним објектима (Петровић 2000: 444). Према последњем критеријуму, ауторка се у раду осврће само на директне објекатске допуне, односно оне које су у непосредној зависности према глаголу, при чему наглашава да у ову групу не укључује само тзв. прави објекат у беспредлошком акузативу или у одређеном типу генитива, него и предлошко-падежне конструкције које се непосредно везују за управни глагол. Термини типичан и нетипичан уводе се као замена за термине прави и неправи објекат, при чему типичан подразумева прави пацијативни однос између субјекатског и објекатског партиципанта радње, док нетипични објекат никада

није прави трпилац. Пацијативни однос подразумева постојање (физичког или емоционалног) контакта који код нетипичних објеката није обавезно имплициран (*заволео га је : заљубила се у њега*) (Петровић 2000: 441). У првом случају је ангажованост субјекатског партиципанта непосредна и потпуна, док у другом случају она може бити делимична и посредна (*брине о њему*). Предлошко-падежном формом остварује се увек нетипично објекатско значење, а: „Појава предлошког објекта уз неке глаголе условљена је њиховом семантиком...” (Петровић 2000: 443). У случајевима када појава предлога не мења семантику исказа, предлог се обично повлачи (*тежити [ка] нечему*), а уз неке глаголе могућа је допуна са два или више различитих предлога (*сумњати у/на некога*) (Петровић 2000: 443). Истиче се и постојање сличности између предлошког објекта и прилошких допуна у неким случајевима (Петровић 2000: 444).

3.7. Рекцијом и валентношћу глагола, али и именица глаголског порекла, бавила се и Г. Штрбац, те ће у наставку бити наведени неки од њених радова.

У чланку *О валентности глагола емоционалног садржаја* (2006) при одређивању валентности ауторка се ослања на традиционална схватања овог појма у србистичкој литератури те је посматра као општу способност глагола „да око себе окупи изванредан број граматичких и лексичких допуна које су нужне за успостављање једне смислене и граматичне реченичне структуре” (Штрбац 2006: 76), у шта се укључују синтаксичке позиције са обе стране глагола. Рекција се сматра ужим појмом и ограничена је само на позиције десно од глагола. На основу односа између носиоца емоције, емотивног стања, објекта на који се емоција преноси и каузатора емоције, ауторка посматране глаголе дели на глаголе емотивних односа (нпр. *волети, мрзети*, са значењем ‘стећи/имати осећање према некоме, нечему’), глаголе емотивних стања (нпр. *патити, туговати* ‘наћи се/бити у неком емотивном стању’) и глаголе каузираних емотивних стања (нпр. *нервирати, веселити* ‘изаз(и)вати у некоме емотивно стање’) (Штрбац 2006: 82). Показано је како су семантичке специфичности одређене групе глагола у међусобном односу и вези са њиховом валентношћу и рекцијом, односно са типовима допуна које се уз њих јављају. Тако је нпр. за прву групу карактеристично да се у позицији лево од глагола јавља појам са обележјем *живо* +, док им је рекцијска допуна углавном беспредлошки акузатив, будући да они подразумевају преношење емоције на објекат изван језичке датости, на обухватање објекта емоцијом. За другу групу специфично је то да глаголи могу бити једновалентни, попут *нервирати се*, код којих се каузатор изриче не помоћу допуне, већ помоћу додатка, углавном помоћу конструкције *ЗБОГ+ген.* или узрочне клаузе, а могу бити и двовалентни, као *радовати се*, који се допуњавају именицама без предлога или одређеним предлошко-падежним конструкцијама. У оба случаја у позицији субјекта јавља се појам са ознаком *живо* + (Штрбац 2006: 98). У трећој групи позицију лево од глагола попуњава појам у номинативу који означава каузатора, док се у десној

позицији налази доживљавач стања углавном у беспредлошком акузативу. Истиче се да ипак постоје глаголи уз које се могу јавити различите допуне, на основу чега им се мења семантичка интерпретација и валентност, те могу бити сврстани у различите групе (нпр. *љутити се* ‘бити у стању љутње’ : *љутити се на некога* ‘осећати љутњу према некоме’) (Штрбац 2006: 99). Све ово указује на велики степен међузависности форме и значења у језику.

Иста ауторка обрадила је и рекцију комуникативних глагола у монографији *Допуне комуникативних глагола: синтаксичко-семантички и лексикографски опис* (2011), али ми ћемо се овде задржати на раду *Рекција именица комуникативног значења*, будући да је то редак пример обраде ове појаве у вези са именицама у нашој литератури. У раду су испитивани рекцијски модели у којима је управни члан именица у чијој је основи глагол из групе комуникативних, при чему су ове именице изведене суфиксима *-ње*, *-а/-ја*, *-ај*, *-ак*, *-ка*, *-ба*, *-ња*, *-ст* и *нултим суфиксом* (Штрбац 2011: 180). Рекција ових именица посматра се у поређењу са рекцијом њима еквивалентних глагола. Од осталих именица у овом погледу јасно се издвају оне са суфиксом *-ње* као ‘нелексикализоване’, што утиче на њихову рекцију у том смислу да она остаје иста као код мотивног глагола, осим у случајевима када се уз њега јавља беспредлошки акузатив, који се у тим ситуацијама замењује генитивом (*оговарати другарицу* – *оговарање другарице*) (Штрбац 2011: 188). Насупрот њима стоје тзв. лексикализоване именице које имају полисемантичку структуру и могу упућивати на различите појмове. Када имају значење комуникативне радње или резултата те радње, рекција им је често иста као код мотивног глагола (*одговорити детету на питање* – *одговор детету на питање*), или пак долази до одступања код допуна којима се означава саговорник или порука (*упозорити неког* – *упозорење некоме*; *наредити повлачење* – *наредба за повлачење*) (Штрбац 2011: 188). Издваја се и група именица чије се значење удаљило од значења комуникативне активности (нпр. *реч*, *назив*, *савет*), те имају рекцију потпуно различиту од еквивалентних глагола, а веома често остају без допуне (Штрбац 2011: 186). Да ли ће рекција именице бити блиска рекцији мотивног глагола зависи, дакле, од степена у коме се значење ових именица одвојило од значења глагола од којих су изведене.

3.8. У последњих неколико година проблемом валентности у србистици бавио се М. Алановић (поред радова наведених у наставку, в. и *Каузативност – манипулативност: од концепта ка форми* [2011]).

Теоријско-методолошко полазиште рада *Основни валентни принципи у структурирању реченице* (2010) јесте теорија валентности (првенствено ставови Г. Хелбига), која у центар поставља извођење реченичних модела једног језика на основу валентне способности носиоца валентности, којим се сматра глагол (Алановић 2010: 126). Валентност се овде дефинише као способност глагола да у реченици отвори одређени број празних места, која могу или морају

бити попуњена, што значи да се поменути термин односи на све глаголске допуне (слободне и предлошке објекте, као и субјекат) и додатке. Рекција се, према Хелбигу, одређује као способност глагола да предодреди специфичан морфолошки облик своје номиналне допуне (Алановић 2010: 126). Истиче се и проблем разликовања глаголских допуна од додатака као један од основних проблема теорије валентности. Допуне се дефинишу као супкласно специфичне, валентно везане, дакле глагол их као регенс предодређује у морфосинтаксичком, а донекле и семантичком смислу, док су додаци супкласно неспецифични и валентно невезани, односно регенс их не предодређује (Алановић 2010: 127). Ситуацију компликује то што допуне могу бити обавезне, али и испустиве, односно факултативне под одређеним прагматичким и комуникативним условима, а у тим случајевима оне се суштински понашају као додаци. Анализа је усмерена на представљање основних валентних принципа којима се регулише реализовани облик неког реченичног модела, а то су редукција и екстензија, које се доводе у везу са различитим степеном обавезности допуна, и контракција и варијација, које су у вези са алтернативношћу допуна (Алановић 2010: 128). Редукција подразумева могућност испуштања појединих реченичних чланова у зависности од њихове обавезности, и овај степен испуствости допуне првенствено је у вези са глаголским значењем. Наиме, што је глаголско значење апстрактније, мања је могућност да се допуна испусти (*Употребљава многе препарате*) (Алановић 2010: 130). Екстензија, на супрот редукцији, подразумева могућност да се глагол веже са одређеним већим бројем допуна које не улазе у његову базичну валентност (која подразумева најчешћи тип морфосинтаксичке спојивости глагола са одређеним допунама), што може бити последица значења глагола, али и међусобне компатибилности допуна. Пример за ову појаву јесу глаголи давања, који обично отварају место за два објекта, али код њих постоји и могућност увођења трећег, контекстуално условљеног објекта (*дати књигу другу за другарицу*) (Алановић 2010: 131). У реченични модел екстензијом се могу увести и различити адвербијални детерминатори, који се у зависности од испуствости и предвидивости могу сврстати и међу допуне и међу додатке. Тако је нпр. у случајевима када су ови чланови обавезни, дакле допунског карактера, али проблем у класификацији представља њихова морфосинтаксичка непредвидивост (*Он станује сам/на првом спрату/са родитељима*) (Алановић 2010: 133). У овим случајевима аутор предлаже термин *обавезни додаци*. Варијација је принцип који је резултат алтернације глаголских допуна и регулишу је природа процеса и улоге учесника у њему, категоризација аргумената, промена неке од глаголских категорија, комуникативна перспектива и синтаксички фактори (Алановић 2010: 134). Примери за варијацију били би појава објекатске допуне или њено испуштање у зависности од аспекта радње (*Једем/Појео сам све*). Под контракцијом се подразумева способност глагола да једном морфосинтаксичком допуном именује садржај

целе пропозиције, као у примеру *омогућити некоме да учествује/омогућити нечије учешиће*, и углавном је резултат укидања екстраполације субагенса (Алановић 2010: 139).

У раду *О комплементарности синтагматских релација у реченици* (2015), М. Алановић покушава да различите појавне типове валентности и рекције доведе у функционалну везу, те да укаже на то да се њима регулишу различити аспекти везе између регенса и депенденса (Алановић 2015: 160). И овде аутор полази од идеје да „свака конструкција има своју главу која је у функцији регенса, тј. носиоца валентности. Из овога следи да састав или структура саме конструкције зависе од – главе, тј. регенса, при чему су зависни чланови конструкције његови депенденси” (Алановић 2015: 161). Валентност се овде прецизније дефинише као способност једне речи да предодреди и изврши селекцију контекстуалних партнера (Алановић 2015: 163–164), а у наставку се говори о неколико различитих типова валентности. Квантитативна валентност тиче се укупног броја комплемената које неки регенс као носилац валентности може или мора да веже за себе, при чему у начелу важи да је број допуна унапред познат, док се то не односи на додатке који су факултативни и подложни мултипликацији. Квалитативна валентност односи се на обличка својства депенденаса, која у знатној мери одређују њихов валентни статус, при чему је формална предоређеност својствена једино допунама, док додаци имају мање-више, слободну форму (Алановић 2015: 166). Под обавезном валентношћу подразумева се оптималан број комплемената потребан да се све обавезне партиципантске улоге лексички укључе у реченицу, а факултативна валентност пак регулише разлику између оптималног и максималног броја комплемената (Алановић 2015: 168). Синтаксичка валентност регулише функционалну везу између регенса и депенденса, а њу одражавају синтаксичке категорије као што су субјекат, објекат, атрибут или адвербијал, или пак чисто валенцијске као што су допуна и додатак. Уводи се и појам семантичке валентности, која представља избор одговарајућег контекстуалног партнера а искључивање неких других, који произилази из компатибилности или инкомпатибилности значењских обележја регенса и депенденса. Прагматичка валентност схвата се као комуникативно ситуирање синтаксичко-семантичке валентности, па тако се нпр. у зависности од комуникативне ситуације могу изоставити и обавезни аргументи (Алановић 2015: 168–169). Концептима леве и десне валентности настоји се утврдити формацијско место неког реченичног члана у односу на регенс (у језицима SVO типа) (Алановић 2015: 169–170). Појам микровалентности који се тиче валентног потенцијала морфема – деривационих и граматичких, док се макровалентност односи на лексемски план речи у управљању непосредним синтагматским окружењем (Алановић 2015: 170). Појам рекције, као и у претходном раду, одређен је као способност регенса да предодреди морфосинтаксички лик депенденса, а тиме и његову синтаксичку функцију

(Алановић 2015: 171). При томе, појам категоријалне рекције подразумева рекцијски потенцијал заједнички за читаву једну класу или поткласу речи, док је лексичка рекција лексички специфична рекцијска способност, која омогућује да се једна реч или нека скупина речи дистанцира од других чланова дате класе или поткласе речи. Јака рекција подразумева апсолутну предвидивост и сталност морфолошке форме депенденса, док се слабом рекцијом сматра ограничена способност регенса да предодреди морфолошки облик свога депенденса (Алановић 2015: 172).

3.9. Тематски зборник *Валентност речи и израза* (2013) садржи велик број радова који се баве валентношћу, а који се сви мање или више директно баве и рекцијом као аспектом укупне валентности различитих класа речи. За овај преглед, најинтересантнији је трећи део зборника, који је посвећен структури глаголског израза и садржи низ радова о различитим аспектима валентности глагола. Тако се у једном од радова говори о глаголима који се понашају као двородни, односно код којих је дејством различитих механизма дошло до промене или преосмишљавања транзитивно-интранзитивне концепције (Арсенијевић 2013). У раду *О једном синтаксичко-семантичком моделу с два објекта у акузативу* (Антонић 2013) испитује се један једнопредикатски реченични модел са првим објектом у слободном акузативу и другим у акузативу с предлогом *за*, при чему се разматрају граматичко-семантичке класе глагола које се могу појавити у таквом моделу, као и граматичко-семантичке одлике њихових аргумената и могући синтаксички статус два десна аргумента. Обрађена је и валентност глагола *терати* (Алановић 2013), реченични модели са глаголом *давати* (Штрбац 2013), утицај аргументне структуре глагола *молити се* на његову деривацију (Штасни 2013), допуне у предикатским изразима типа *питати* и *распитивати се* (Ружић 2013), као и аргументна структура егзистенцијалних глагола (Васић и Лазић-Коњић 2013).

Овом приликом пажња ће бити посвећена раду *Деривација и рекција глагола ићи* (Вујовић 2013), у коме се даје преглед просторних рекцијских допуна глагола *ићи* и његових префиксалних деривата *доћи*, *отићи* и *прећи*. Именичка рекција са значењем просторне локализације јавља се у форми слободних падежа и предлошко-падежних конструкција и поставља се питање да ли постоји детерминизам између глаголског префикса и глаголске рекције (Вујовић 2013: 277). Анализа је показала да су „просторне допуне основног глагола *ићи* и његових префиксала *отићи* и *доћи* најчешће адлативно конципиране,..., јер се њима обично реферише о стицању на какво замишљено одредиште као циљну тачку свесно предузетог кретања” (Вујовић 2013: 285). Ауторка објашњава ову појаву тиме што су у реализацији кретања почетна тачка и путања кретања обично познате, док постоји логичка потреба да се искаже оно што је ново и непознато (у овом случају управљеност и циљ кретања), па стога и глаголи основног аблативног и адлативног значења имају рекцију адлативног типа

(Вујовић 2013: 286). Глагол *прећи* у основном значењу увек има перлативну рекцију (Вујовић 2013: 286). Као што се може приметити, ова ауторка конструкције са прилошким значењем сматра рекцијским допунама уз глаголе кретања, што је вероватно оправдано, будући да они у својој инхерентној семантици носе податке о кретању кроз простор, те је њихово исказивање у многим случајевима неопходно, нарочито у случају префиксираних глагола. Њихов облик ипак често није строго одређен значењем глагола, односно варира и на месту неких од ових допуна могу се употребити прилози. Ово је нарочито очигледно у случају глагола *ићи*, који се и у свом основном значењу може удружити са великим бројем различитих конструкција.

У четвртом делу зборника налазе се радови који се тичу структуре именског и прилошког израза. Из ове групе издвајамо рад *О неким специфичностима валенције придева* Н. Киш будући да се у њему указује на опште карактеристике придева у вези са валенцијом, али и на специфичности које утичу на структурирање реченица. При томе је пажња усмерена на придеве који добијају синтаксичко-семантичке допуне када се нађу у позицији лексичког језгра копулативно-именског предиката, као и на оне који условљавају појаву допуна и када се налазе у функцији атрибута уз неке именице (Киш 2013: 319). У уводном делу рада ауторка излаже теорију валентности (позивајући се на Л. Тенијера и његове следбенике Г. Хелбига и У. Енгела, али и на руске лингвисте као што су Котелова, Апресјан и Всеволодова). При дефинисању валенције ослања се на критеријум синтаксичке обавезности, према коме валентност може бити обавезна, ако је апсолутно својство лексеме које се реализује у свим њеним облицима, и факултативна, што подразумева способност лексеме да се употребљава и са допунама и без њих, а да при том реченица, односно синтагматска веза у којој се јављају остане граматички правилна (Киш 2013: 320). Рекција се и овде сагледава као зависан синтагматски однос између две пунозначне речи од којих је једна доминантна и управља везом и другом, регираним речју. Према валентности, придеви у српском језику могу бити једновалентни (имају једног актанта, носиоца особине изражене придевом, нпр. *бела хаљина/хаљина је бела*), двовалентни (имају два актанта од којих је један носилац особине а улога другог зависи од лексичке семантике придева, као у примерима *Иван је надређен Мики/Иван је одан Мики*) и тровалентни (са три учесника у ситуацији, нпр. *Иван је сличан Мики по боји косе*) (Киш 2013: 321). Будући да су придеви несамосталне речи, Н. Киш поставља питање како различите синтаксичке функције које они могу заузети, укључујући и функцију атрибута, утичу на њихову валенцију и рекцију (Киш 2013: 321). Резултати су показали да су валенцијски потенцијал и рекцијска способност условљени „природом именице односно појма који детерминишу или за који се везују, а са друге стране целокупним језичким контекстом, односно синтаксичком позицијом коју заузимају непосредним лексичко-семантичким окружењем, као и разли-

читом комуникативном хијерархизацијом самог исказа у коме се употребљавају” (Киш 2013: 327).

4. Закључна разматрања

Поређењем теоријских становишта представљеним у првом делу рада, можемо приметити да се у тумачењу појава везаних за глаголску рекцију, валенцију и проблем допуњавања издвајају два различита приступа. Први је онај који заступа највећи број поменутих синтаксичара, по коме се рекција традиционално сматра способношћу речи (првенствено глагола) да управља граматичким обликом своје семантичке допуне, где се субјекат јасно одваја од осталих врста глаголских допуна и субјекатско-предикатска веза сматра се суштински другачијом од оне коју остварује глагол са својом десном допуном. У оним граматикама у којима се помиње (Станојчић, Поповић 1990, Пипер и др. 2005), валентност се схвата шире од рекције, и подразумева општу способност глагола да за себе веже друге реченичне конституенте, те у валенцу глагола улази и субјекат. Другачији приступ заступају П. Мразовић и З. Вукадиновић, које следе учења депенденцијалне граматике. Поред тога што другачије дефинишу појмове рекције и валенције, ове ауторке одвајају се од традиционалних схватања по томе што субјекатски појам сматрају допуном глагола, док га многи од преосталих аутора сматрају централним делом реченице који је са предикатом, односно глаголом равноправан, или му је чак донекле надређен.

За оба становишта је карактеристично истицање разлике између допуна и одредаба (односно додатака), при чему тај проблем ни у једној од граматика није у потпуности разрешен. За Белића допуне чине са управном речју јединствену органску целину, док се одредбама истиче нека од особина појма латентно присутна у његовом значењском потенцијалу, при чему се наглашава велика важност контекста у коме је синтагма употребљена, а која може мењати овај однос. Код Стевановића се као критеријум наводи то да ли посматрани облик у датој ситуацији има прилошко или падежно значење, али и сам аутор истиче примере у којима се оба значења појављују истовремено. Станојчић и Поповић за проблематичне случајеве уводе термин *посебне одредбе*, под којим се подразумевају одредбе специфичног прилошког значења које су ипак условљене значењем глагола, и овде се ниједан тип адвербијала не сматра рекцијском допуном. Код В. Ружић у рекцију спадају и допуне прилошког типа, уколико је њихово значење предодређено значењем глагола, те су оне везане само за глаголе одређене семантике, док се одредбе могу јавити уз било који глагол. Као један од критеријума се наводи обавезност, која се односи на исказивање допуна, док се одредбе сматрају необавезним члановима који се могу елиминисати из исказа. Овде ситуацију наравно компликују различити случајеви у којима се допуне не морају исказати услед различитих услова упо-

требе. И П. Мразовић и З. Вукадиновић као критеријум за одвајање наводе испушивост датог члана, односно утицај који би елиминација посматраног члана имала на граматичност реченице, при чему се истиче да и допуне ипак у одређеним ситуацијама могу бити факултативне, те ту долази до проблема у раздвајању поменутих појмова. Чини се да ниједан од поменутих критеријума за одвајање допуна и одредби (односно додатака) не може бити употребљив у свим случајевима, те да постојеће класификације ових појмова које се у грама-тикама наводе треба схватити условно.

Могло би се рећи да је највећи део литературе о датом проблему посвећен испитивању и описивању рекције и валентности појединих глагола или појединих семантичких класа глагола, будући да постоји знатно већи број референци овог типа него што је у самом раду приказано. Многи од њих баве се проблемом алтернативности глаголских допуна (углавном објекатских), за коју се показало да је заправо формална поледица промене или вишеструког значења глагола (Стевановић 1962; Павловић 1962; Кашић 1973; Гортан Премк 1975, 1977; Ивић 1983. итд). У неким случајевима могу се приметити различити односи према конструкцијама прилошког значења које су уз поједине глаголе обавезне, али су слабије облички предвидиве, будући да се на њиховом месту могу јавити и прилози (нпр. В. Ружић их сврстава у адвербијалне рекцијске допуне, док М. Алановић сматра да је за њих боље употребити назив обавезни додаци). Радова који се баве појединим питањима у вези са рекцијом на начелном нивоу (а не на примеру појединачних глагола) релативно је мало. Од представљених то су радови нешто општије природе у којима се покушава приступити класификацији глаголских допуна уопште, или пак класификацији објеката као посебног типа допуна (Петровић 1992, 2000) и представљању валентних принципа структурирања реченице (Алановић 2010), као и рад о при-роди придевске валенције (Киш 2013).

ЛИТЕРАТУРА

- Алановић, Миливој (2010). Основни валентни принципи у структурирању реченице. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. 53/1: 125–142.
- Алановић, Миливој (2011). *Каузативност – манипулативност: од концепта ка форми*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Алановић, Миливој (2013). Синтаксичко-семантичка валентност глагола *терати* и његових деривата. У: *Валентност речи и израза: морфосинтаксички, семантички и прагматички аспекти* (ур. В. Ружић, М. Алановић, Г. Штасни). Нови Сад: Филозофски факултет. 191–208.
- Алановић, Миливој (2015). О комплементарности синтагматских релација у реченици. У: *Српски језик и његове нормe (дијахроно-синхрони аспекти)* (ур. Ј. Грковић-Мејџор, В. Ружић). 160–175.

- Антонић, Ивана (2013). О једном синтаксичко-семантичком моделу са два објекта у акузативу. У: *Валентност речи и израза: морфосинтаксички, семантички и прагматички аспекти* (ур. В. Ружић, М. Алановић, Г. Штасни). Нови Сад: Филозофски факултет. 177–190.
- Арсенијевић, Нада (2013). Транзитивно-интранзитивна концепција неких глагола у српском језику. У: *Валентност речи и израза: морфосинтаксички, семантички и прагматички аспекти* (ур. В. Ружић, М. Алановић, Г. Штасни). Нови Сад: Филозофски факултет. 163–176.
- Белић, Александар (1953). О значају синтагма за развитак језичких појава. *Јужнословенски филолог*. XX/1–4: 1–27.
- Белић, Александар (1998). *Опита лингвистика. О језичкој природи и језичком развиту. Књига I и II*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Васић, Вера и Ивана Лазић-Коњик (2013). Од аргументне структуре ка значењу примарних егзистенцијалних глагола. У: *Валентност речи и израза: морфосинтаксички, семантички и прагматички аспекти* (ур. В. Ружић, М. Алановић, Г. Штасни). Нови Сад: Филозофски факултет. 257–276.
- Вујовић, Душанка (2013). Деривација и рекција глагола *ићи*. У: *Валентност речи и израза: морфосинтаксички, семантички и прагматички аспекти* (ур. В. Ружић, М. Алановић, Г. Штасни). Нови Сад: Филозофски факултет. 277–290.
- Гортан Премк, Даринка (1975) О употреби двају глагола – 1. користити (се), 2. захвалити (се). *Наш језик*. XII: 271–274
- Гортан Премк, Даринка (1977). О неким питањима двојакe глаголске рекције. *Јужнословенски филолог*. XXXIII/1–2: 237–246
- Ивић, Милка (1972). О објекатској допуни глагола комуникативних и интелектуалних радњи. *Зборник за језик и књижевност*. I: 27–32.
- Ивић, Милка (1983). О исказивању директног објекта у (стандардном) српскохрватском. У: Милка Ивић, *Лингвистички огледи*. Београд: Просвета. 115–138.
- Кашић, Јован (1973). Један случај утицаја синтаксичко-семантичких фактора на избор форме објекта. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XVI/2: 133–138.
- Киш, Наташа (2013). О неким специфичностима валенције придева. *Валентност речи и израза: морфосинтаксички, семантички и прагматички аспекти. Међународни тематски зборник*. Нови Сад: Филозофски факултет. 329–348.
- Мразовић, Павица и Вукадиновић, Зора (1990). Граматика српскохрватског језика за странце. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Павловић, Миодраг (1962). Рекције и функције. *Наш језик*. 12: 90–93.
- Петровић, Владилава и Коста Дудић (1989). *Речник глагола са граматичким и лексичким допунама*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Нови Сад: Завод за издавање уџбеника. – Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Петровић, Владислава (1992). Прилог класификацији допунских конструкција у српскохрватском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XXXV/2: 115–131.
- Петровић, Владислава (2000). О предлошком објекту у српском језику. *Зборника Матице српске за филологију и лингвистику*. XLIII: 437–447.
- Пипер, Предраг и др. (2005). *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

- Ружић, Владислава (2009). Глагол типа *чекати* као управни предикат. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. ЛП/1: 191–203.
- Ружић, Владислава (2012). Рекција и норма. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 41/1: 103–112.
- Ружић, Владислава (2013). Допуне предикатског израза типа *питати* и *распитивати се*. У: *Валентност речи и израза: морфосинтаксички, семантички и прагматички аспекти* (ур. В. Ружић, М. Алановић, Г. Штасни). Нови Сад: Филозофски факултет. 243–256.
- Симић, Радоје и Јовановић, Јелена (2002). *Српска синтакса 1–2*. Београд: Филолошки факултет.
- Станојчић, Живојин и Поповић, Љубомир (2005). *Граматика српског језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд: Завод за ученике и наставна средства.
- Стевановић, Михаило (1962). Рекција глагола и облици њихових допуна. *Наш језик*. 1–2: 1–11.
- Стевановић, Михаило (1969). *Савремени српскохрватски језик – граматички системи и књижевнојезичка норма*. Београд: Научна књига.
- Штасни, Гордана (2013). Утицај аргументне структуре глагола *молити* (се) на његову деривацију. У: *Валентност речи и израза: морфосинтаксички, семантички и прагматички аспекти* (ур. В. Ружић, М. Алановић, Г. Штасни). Нови Сад: Филозофски факултет. 229–242.
- Штрбац, Гордана (2006). О валентности глагола емоционалног садржаја у српском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. 49/2: 73–102.
- Штрбац Гордана (2011). *Допуне комуникативних глагола. Синтаксичко-семантички и лексикографски опис*. Нови Сад: Филозофски факултет
- Штрбац, Гордана (2011). Рекција именица комуникативног значења. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. 54/2: 179–190.
- Штрбац, Гордана (2013). Реченични модели с глаголом *давати*. У: *Валентност речи и израза: морфосинтаксички, семантички и прагматички аспекти* (ур. В. Ружић, М. Алановић, Г. Штасни). Нови Сад: Филозофски факултет. 209–228.

Mila Dragić

DEVELOPMENT OF THEORETICAL-METHODOLOGICAL CONCEPTS OF
RECTION AND VALENCE IN SERBIAN LINGUISTICS

Summary

This paper presents an overview of the development of theoretical and methodological concepts of rection and valence in Serbian linguistics. Observed papers and studies were written in Serbian language, they contain language material in Serbian, and were written by Serbian authors. Displayed literature covers the period from the middle of the last century until today. The aim of this paper was to show how the understanding of the concepts of rection, valence and related phenomena developed in Serbian linguistics and which are relevant topics in this field and authors who have studied them.

К е у w o r d s: rection, government, valence, Serbian linguistics, complement, object.

Мила Драгић, студент докторских студија
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Др Зорана Ђинђића 2
Нови Сад
Србија
Имејл: *dragicmila20@gmail.com*